

Walter Scherf

Internationale Jugendbibliothek, München

PROJEKCIJA, IDENTIFIKACIJA IN KRITIČNA PARTICIPACIJA

RAZMIŠLJANJA O RAZVOJU NAČINOV BRANJA

Branje leposlovja povzroča bodisi projekcijo mojih osebnih nesporazumov do oblik psihodrame, ali identifikacijo samega sebe z junakom, ki je drugačna osebnost kot jaz, ki me pa sooča z nenavadnimi življenjskimi dogodivščinami, ali pa kritično in inteligenčno sodelovanje s konflikti in z usodo nekoga, ki ga ne poznam. Če branje ne izvabi mojega odmeva v okviru ene od omenjenih treh zahtev ali če nisem pripravljen brati na eni od teh treh ravni, potem je zgodba dolgočasna, potemtakem je sploh ne preberem.

Pri določanju stopnje, na kateri branje leposlovja lahko prispeva k razvoju kritičnega dojemanja sveta in k samostojnemu sodelovanju v življenju, moramo najprej analizirati, in to že od zgodnje mladosti naprej, razvoj otrokovega komuniciranja s svetom: prvič, njegovo bivanje v njem, drugič, njegovo identifikacijo z njim, in, končno, oblikovanje njegovega kritičnega branja. Vse tri stopnje so med seboj tesno povezane: vsaka naslednja izhaja iz prejšnje, vse tri pa si morajo natančno slediti, če hočemo, da bodo začetni poskusi branja imeli poznejši uspeh.

Prva stopnja:

Uvod v ključni dialog na osnovi popolne varnosti

Začetki branja temeljijo na pogovoru med otrokom in starši (ali ljudmi, ki nadomeščajo starše). Začetni dialog med otrokom in starši pa je pozitiven in ima možnosti za razvoj le v primeru, če so starši pobudniki dialoga, če se čim tesneje približajo svojemu otroku in če vidno, slušno ter čutno zaznavajo signale obdajajočega jih sveta, če mu skupaj z otrokom postavljajo vprašanja in oblikujejo odgovore nanje. Zatorej lahko rečemo, da pomeni otroku začetno branje duševno dojemanje dogajanj, sredi katerih otrok živi.¹ Če se starši psihofizično prilagodijo tem zahtevam, potem povečajo sodelovanje. Otrokov najzgodnejše branje pomeni izbor tistih signalov, ki so zanj najpomembnejši. Za začetek so

¹ René A. Spitz: *No and yes. On the genesis of human communication.* New York, International universities press 1966. — R. A. Spitz and W. Godfrey Coblin: *The first year of life.* New York, International universities press 1966. — Anna Freud: *Indications for child analysis and other papers.* New York, International universities press 1968. (The writings of Anna Freud. Vol. 4.)

slikanice: njihova funkcija je, da pomagajo priklicati v spomin pomembne temeljne izkušnje iz obdajajočega ga sveta,² da skupaj s starši oživljajo stvari, ki jih starši ob zagotavljanju popolne varnosti do zunanjega sveta še okrepjijo in razširijo.

Kar se otrok na tej stopnji nauči ali česar se ne nauči, je osnovno povezovanje s svetom, je občutek varnosti pri postavljanju vprašanj in pri odločanju. Enako velja za knjige: otrok se je ali pa se ni naučil postavljati vprašanj knjigi, postal je dovolj radoveden, da ga privlačijo na pol znane, na pol tuje slike, ali pa ni bil toliko radoveden, da bi ga bila prevzela kakšna pesem.

Druga stopnja:

Prenos osvobajanja na psihodramatično dogajanje

Življenje pa je nenehno osamosvajanje. Odraščanje ne pomeni le preraščanja nedožitih duševnih občutkov, prav tako pa tudi zapuščanje varnega doma. Odraščanje spremlja soočanje s konflikti, prevladujoče navzkrižje otroštva pa je popuščanje tesnih vezi z družino³ (oziroma s komerkoli, ki je prevzel vlogo vzgojitelja). Pri analizi ljudskih pravljič ugotovimo, da je večina zgrajenih tako, da se prilagajajo nagibom poslušalcev, ki hočejo izraziti svoje težave in podoživljati košček za koščkom dramo svojega otroštva. Dejstvo, da so se pravljice ohranile skozi dve tisočletji ali celo več in pri tem vplivale na različne socialne strukture, kaže, da ta vrsta literature služi osnovnemu človekovemu delovanju in da jih ne moremo nadomestiti z današnjo literaturo.⁴ Še več: če razčlenimo sodobne otroške knjige, potem vidimo, da pravzaprav nepričakovano velika večina tekstov služi istemu namenu. Edine razlike so morda v tem, da je dogajanje posodobljeno, da so pripomočki bolj realni in da je magičnost zelo zreducirana ali pa jo nadomešča ustrezna vzročnost.⁵

Moja teza trdi, da velik del tradicionalne in sedanje otroške literature ustreza bralčevim elementarnim potrebam po osvobajanju, snovanju duševnih vezi z ljudmi zunaj neposrednega družinskega kroga, iskanju pravega jaza, gradnji neobhodne individualizacije. Ta osnovna želja pa izhaja iz potrebe, soočiti se in ne nazadnje premagati navzkrižja hči-oče, sin-oče ali sin-mati. Če poznate Anouilhovo *Ne budite gospe*,⁶ potem razumete, kaj hočem reči. Probleme otroštva vidimo dvojno, saj jih še kot odrasli nismo preživeli, celo nenehno živimo z njimi.

Prišli smo do točke, ko že lahko rečemo, kakšna je funkcija načrtnega branja. Ko je vzpostavljena začetna bralna zaupljivost, se lahko lotimo naslednje

² Na žalost je zbirka prvih slikanic zapostavljena. Pisci, založniki in starši pogosto ne mislijo na njihovo veliko vrednost. Same slike nimajo naloge, da bi potrjevale že osvojeno otrokovo znanje in mu omogočile izgovarjati imena niti da bi ga vodile k neznanim stvarim. Njihov namen je opozarjati na velike doživljaje — potrjevanje in večanje začetnih velikih »dogodkov«. Odpirajo dvogovor, ki ga začenjajo starši.

³ Erik H. Erikson: *Childhood and society*. Rev. ed. New York, Norton 1964.

⁴ W. Scherf: *Family conflicts and emancipation in fairy tales*. V: *Children's literature: The great excluded*. Vol. 3. Storrs, Connecticut 1974.

⁵ W. Scherf: *Das Kinderbuch, eine Visitenkarte der Gesellschaft*. V: U. Derboldsky and E. Stephan: *Die Wirklichkeit und das Böse*. Hamburg 1970. Str. 131—142.

⁶ Jean Anouilh: *Ne réveillez pas Madame*. Paris, La table ronde 1970.

stopnje in se začnemo učiti nadaljnje pomembnosti, to je soočanja z junaki zgodbe ali igre. Najpogostejše pa osebe iz pravljic ali iger ne kažejo niti osebnih lastnosti niti značaja ali trpljenja. So le lutke, namenjene, da mi sami igramo z njimi našo osebno psihodramo. Naj bodo lutke kraljice ali vdove po trgovcih ali ogabne coprnice v kakšni zapuščeni bajti — vse imajo funkcijo, da nadomeščajo značajske poteze naših mater.⁷ (Ali, da smo natančnejši, ti portreti ponazarjajo našo mater tako, kot jo vidimo mi in kakor jo sovražimo ali ljubimo.) Spet v drugi zgodbi pa se bomo soočili bodisi s hudobnim kraljem, z boječim mlinarjem ali zlobnim čarovnikom, ki nas ima vkleščene in nas muči. Pri tem ni važno, katera od naštetih oseb nastopa v pripovedi — naj bo to kralj, mlinar, trgovec, kovač ali čarovnik,⁸ v vsaki bomo spoznali nekaj našega očeta. Ko ga zamenjamo z eno od teh izmišljenih oseb, pri tem vidimo le tiste njegove lastnosti, ki jih nimamo radi, ki nas vznemirjajo že od naše zgodnje mladosti in ki nam preprečujejo oblikovanje našega lastnega življenja. (Čeravno sta videti vzroka sprva v nasprotju, sta vendarle vsak zase pomembna pri delovanju na bralca.)

Načrtno branje vključuje postopno sodelovanje v psihodrami. Medtem ko se prebijamo skozi zmešnjavo lastnih nesporazumov, si utiramo pot do zrelosti — seveda le, če se pri tem trudimo urediti naše življenje po svoje. Če pa nam to ne uspe, če se odpovemo svojim željam, potem nam ostaja nenehno načrtovanje, ki pa ne vodi k zrelosti. To načrtovanje zato postaja bolj in bolj mehanično. Ponavljamo naučene, neplodne situacije, odkoder ni več izhoda. Zapletemo se v stagnacijo, ki se razvija v nezadovoljstvo in bolezensko manijo. Rezultat tega je, da se bralec začne zadovoljevati s plehkim branjem, s klišejstvom, pri čemer nima želje niti po aktivnem sodelovanju niti po psihični prizadetosti. Iz tega nedvomno izvira ta vsakodnevni množični kriminal in seks, ki sta rezultat psihične stoisčnosti. Zavedati se moramo, da pri izbiri teksta ne odločata niti subjekt niti njegova bralna sposobnost, temveč dramljenje psihodramatične izvršilne moči, ki vodi k osamosvojitvi.

Tretja stopnja:

Šele prek enačenja z nekom drugim si upamo pogledati iz oči v oči z nepričakovanim

Naslednja naravna stopnja, ki jo bo opravil mladi bralec, je priznavanje junakove individualnosti. Ta junak ni pasivna osebnost, in ker je bralec že na poti do lastne osamosvojitve, mu istovetenje z njim omogoča prijateljstvo z

⁷ Nekoč sta živela kralj in kraljica, kakršna je že marsikdo videl, kakršna je videl le malokdo od nas in kakršna malokje vidimo. Kraljica je umrla in zapustila čedno dekletce ter ji na smrtni postelji dejala: »Ljuba moja, ko bom umrla, bo prišel k tebi majhen rdeč škrt in kadarkoli si boš česa zaželela, mu to povej, izpolnil ti bo želje.« (Jacobs 73: *Rushen Coatie*.) — Nekoč je živela deklica, bila je mlada in lepa, a zgodaj je ostala brez matere in mačeha jo je brezsrčno mučila. (Grimm 186: *Die wahre Braut*.) — Nekoč je živela vdova, ki je imela dve hčerki. Starejša je bila po obrazu in po značaju podobna svoji materi: bila je zelo hudobna. Mlajša je bila lepa in dobrega srca, prava podoba svojega očeta. (Perrault 5: *Les fées*. V slov.: *Vile*.)

⁸ Nekoč je živel zelo bogat star vladar v veliki palači ob morju. Pomrli so mu žena in otroci, imel je le malo vnukinjo, ki pa ji ni videl obraza, odkar je prišla na svet. (Jacobs 56: *Tattercoats*.) — Bil je nekoč mlinar, ki je bil reven, a je imel zalo hčer. (Grimm 55: *Rumpelstilzchen*. V slov.: *Spicparkelj*.)

njim, kot je to primer pri Jimu Hawkinsu ali pri tihem občudovanju samostojnosti Huckleberryja Finna. Seveda pa je nenehno istovetenje z junakom prav tako neplodno, kot je brezpomembno mehanično ponavljanje zapleta. Vprašati se moramo, kje se začenjata oba procesa razcepljati, od kod vodi potem ena pot k individualizaciji, druga pa stran od nje.

Mislim, da je resnična dogodivščina konfrontacija z nepričakovanim. Pri branju *Otoka zakladov* spremljamo Jima Hawkinsa skozi neverjetno verigo dogodivščin tako na ladji kot na otoku. Pri branju dveh knjig Marka Twaina sprva sledimo Tomu Sawyerju,⁹ ko pa se zgodba razvije, nas vedno bolj začne privlačevati ideal Toma Sawyerja, Huckleberry Finn, ki je pravzaprav poosebljeni Mark Twain. Nazadnje pa smo sami s Huckom na Missisipiju.¹⁰ Do tu govorimo o branju z istovetenjem. Sprejememo ga zato, ker tudi življenje pričakuje enako od nas. Življenje s svojimi dogodivščinami čaka na nas, pri tem pa se čustveni odnosi s starši, ki so bili prvotno tesni, rahljajo. Skušamo navezati stike s sovrstniki, z mladimi, skratka z ljudmi zunaj družinskega kroga. Tako nastalo odtujevanje pa zahteva od nas, da se odločimo bodisi za izmišljene dogodivščine in nesmiselno oboževanje ali, v nasprotnem primeru, za konfrontacijo resničnosti s pravimi življenjskimi dogodivščinami. Reševanje tega zapletenega vprašanja je na začetku mogoče le v omejenem okolju, na primer na igrišču — na mikrokozmičnem delu sveta, namenjenemu samo otrokom, kamor starši nimajo vstopa. Tu si izbiramo prijatelje, tu imamo v družbi svoj pomen. Če hočemo ostati člani te družbe, se ne smemo umikati v domišljjski svet, temveč se moramo spoprijemati z realnostjo. To je osnovna zahteva. Kljub različnim potrebam in zablodam, naporom za prestiž in tekmovanjem, nepravilnostim in željam drugih se bodo naše možnosti in naša individualnost razvijale celo znotraj igrišnega življenja. In končno, te interakcije in izkustva nas ženejo, da si izberemo svojo pot skozi nepričakovanosti v življenju. Tako lahko branje z istovetenjem krene v dve smeri: v nadomestitev, beg, mehanično ponavljanje, celo v bolezen — ali pa v potrjevanje, konfirmacijo, v začetke invencij in, do neke mere, v izkušeno konfrontacijo s stvarnostjo.

Četrta stopnja:

S pomočjo kritičnega oddaljevanja in z razvojem sočustvovanja s težavami drugih dosežemo individualizacijo

Značilno za mladinsko literaturo je transformiranje projekcijskega branja in branja z istovetenjem ter poskusa za kritično opredeljevanje. Ta transformacija ustreza psihičnemu razvoju, odraščanju, samospoznavanju, samopriznavanju. Naša želja je, da se na eni strani spoprijemamo z neznankami in zastrašujočimi prepadi v človekovi naravi, na drugi pa, da spodbujamo same sebe, da nas ne prevzamejo le naši osebni problemi, temveč da znamo sočustvo-

⁹ Mark Twain (ps. = Samuel Langhorne Clemens): *The adventures of Tom Sawyer*. Hartford 1876. — V slovenščini: *Mali klatež Tom Sawyer*. 1921. — *Pustolovščine Toma Sawyerja*. 1947. — *Prigode Toma Sawyerja*. 1960. 1965. 1971.

¹⁰ Mark Twain: *Adventures of Huckleberry Finn*. New York 1885. — V slovenščini: *Pustolovščine Huckleberryja Finna*. 1947. 1948. *Prigode Huckleberryja Finna*. 1962. 1974.

vati tudi z drugimi. Skratka, naučiti se moramo predstavljati si same sebe v koži drugih.

Da bomo bolje razumeli to transformacijo, ki ustreza psihičnemu razvoju, vzemimo za primer družbo. Če so otroci prepuščeni samim sebi, potem se igrajo v skupinah, ki so lahko zelo velike. V začetni fazi njihova aktivnost še ni usmerjena k določeni globlji strukturi, celo nasprotno. Skupine so vedno zelo fleksibilne. Pri tem ni važno, če kakšen otrok manjka v kakšni skupini. Ko otroci odrasčajo, trgajo družinske vezi. Po emocionalni strani so prisiljeni vzpostaviti notranje vezi z ljudmi zunaj družine. Potrebni so jim sovrstniki, želijo si prijateljstva, pri čemer hočejo izpopolniti svoje sposobnosti in zmogljivosti. Ker se pri tem še ne morejo meriti z odraslimi, to počnejo v družbi sovrstnikov¹¹ in pravzaprav živijo v svetu »krdela«. Igralne skupine se pri tem transformirajo v skupine z notranjo organiziranostjo.

Zdaj se pojavi pomembna stopnja zorenja: vprašanje je, če se sovrstništvo v taki krdelji skupini lahko spremeni v prijateljstvo, če se svet, kjer ni odraslih, lahko transformira v celoto, če je posameznik s pomočjo lastnih izkušenj sposoben psihično dozoreti in biti sposoben vključiti se v družbo. Tisti, ki ne zaupa dovolj samemu sebi, tega ne bo sposoben storiti. In tudi tisti, ki se ni naučil razumevati drugega — učenje razumevanja težav drugih zahteva svoj čas v duševnem razvoju — ne bo nikoli znal dajati in sprejemati ljubezni.

Naše zanimanje za branje je odsev našega duševnega razvoja, pri čemer nas ta sili, da beremo nekaj, kar nam koristi. Na duševni razvoj vsekakor vplivajo kritično distanciranje, občutek za težave drugih in zmožnost istovetenja z nekom nasprotnim. Kaj ponujata v ta namen tako otroška kot mladinska literatura? Kako vodi mladega človeka, da zna kritično presojeti? Vplivati začne že v zgodnji mladosti, ne da bi se pri tem vsiljevala. Če na primer že otroku povemo v obliki zgodbe, kako se mora obnašati v določeni situaciji, bo kdaj pozneje reagiral v podobni situaciji s primernim vedenjem.¹² Zgodba, ki si jo je v mladosti zapomnil, prevzame vodilno funkcijo pri celotnem vedenju v katerikoli situaciji. Kar je še pomembnejše: take zgodbe že zgodaj učijo, da vsakemu dejanju sledijo posledice, ki so med seboj tesno povezane in ki se jim ni mogoče izogniti. Mogoče smo se kot otroci zares smejali tistemu študentu v zgodbi, ki je prodal mačko mestnemu svétniku Gothama in ga pri tem prepričeval, da je to mišji pes. Potem je grozilo Gothamu zaradi te mačke splošno uničenje. Mestni svétnik je zato izgnal iz mesta vse mačke, pri čemer so imele potem glavno besedo miši. Ko je bila situacija najbolj brezupna, je prišel v mesto neki študent. Takoj je spoznal položaj in začutil, da lahko na ta račun dobro zasluži, zato je meščana Gothama pošteno in brez sramu potegnil za nos. Kot se spomnite, je moral mestni svétnik zelo drago plačati tistega mišjega psa, ki ni bil nič drugega kot maček.¹³ Ali nismo tudi mi sami podobno kot prebivalci

¹¹ Najboljšo knjigo o skupinah je napisal Frederic M. Trasher: *The gang*. 2nd rev. ed. Chicago 1960. — Najboljši primer fantovskih skupin v literaturi pa je napisal madžarski pisatelj Ferenc Molnár: *A Pál utcai fiúk*. Budapest 1907. V slovenščini: *Dečki Pavlove ulice*. — Pri Francozih Louis Pergaud: *La guerre des boutons*. Paris 1912.

¹² W. Scherf: *La formation du sens critique dans et par la littérature enfantine*. Referat na 21. kongresu otroške literature mednarodne katoliške organizacije za otroke (BICE) v Parizu 1972.

¹³ Wie die Schildbürger einen Maushund und hiermit ihr endliches Verderben kaufen. Poglavlje 44 v *Die Schildbürger*. Pripoved je mednarodno klasificirana pod AT 1281.

Gothama neprestano osleparjeni na račun prav takih nepremišljenih stvari? Zgodba kaže na posledice in se nanaša na vsakdanjo resničnost, čeravno to seveda ne more biti splošno veljavno pravilo.

Običajna pot do osvojitve kritične distance je istovetenje bralca z junakom, ki mora seveda prestati in premagati ovire, da postane zrel. Bralec sam pa bo s pomočjo istovetenja tudi do neke mere dozorel. Poznam zgodbo iz švedske književnosti, ki je za to najboljši primer, ki pa žal še ni prevedena. To je zgodba o dečku, ki je pozimi med vojno 1718/19 spremljal čez hribe nekega generala.¹⁴ Vsak mladi bralec se bo hotel istovetiti z junaškim fantom, generalovim pažem, pri tem pa se bo soočal tudi z vedno hujšo usodo, ki se je sicer začela z lahkotno dobljeno zmago, končala pa z razdejanjem in s smrtjo. Zgodba torej pove, da »sovražnik« ne pomeni vedno slabosti in da »rojak« ni vedno dober. Ob branju te knjige se človek marsikaj nauči o človeškem vedenju v največjih stiskah. Ko smo priča neusmiljenemu umiranju dečkovega najbližjega prijatelja — mladega bobnarja, nas to globoko prizadene in vsekakor spremeni. Ta dogodek ima večji učinek kot marsikatera knjiga v celoti.

Vedeti moramo, da istovetenje v tem primeru ne bo končano pred koncem. Bralec junaku neprestano sledi. Resnično distanciranje pa mora voditi bralca v situacije, ko nenadoma spozna, da je pravzaprav sam, ko se mora z realnostjo soočiti sam in ko ni več spojen z osebnostjo občudovanega junaka. Tak način vodenja bralca k nenadnim osebnim konfrontacijam se šestokrat pojavlja v naturalistični literaturi. Vzemimo primer iz nemške klasike — Grimmelshausnov veliki roman o tridesetletni vojni *Simplicius Simplicissimus*.¹⁵ Neki bivši vojak pridobi mladega junaka za velik rop:

Potlej sva oplenila kočijo in odjezdila s sedmimi lepimi konji v boršt, kjer je bil najbolj gost.

Ko sva jih privezala in sem se nekolikanj razgledal, ugledal sem nedaleč od naju možaka, ki je stal ob nekem drevesu in bil tiho kot miš. Pokazal sem ga Oliveru in menil, da velja biti previden. »Uh, cepec,« je odgovoril. »Žid je, ki sem ga privezal tja; hudobnik pa je že davno zmrznil in krnil.« Stopil je nato k njemu, ga dregnil z roko pod brado in rekel: »Na, ščene, saj si mi prinesel tudi dosti lepih dukatov!« Ko ga je tako drmal za brado, skotalilo se je onemu iz ust še nekaj dublon, ki jih je ubogi trpin vse do svoje smrti unesel. Oliver mu je nato segel v usta in spravil skupaj žlahten rubin in dvanajst dvojnih cekinov. »Za ta plen (je dejal) se imam zahvaliti tebi, Simplicij!« Podaril mu je nato rubin, vtaknil rumenjake k sebi in odšel po svojega kmeta, meni pa je ukazal, naj ostanem ta čas pri konjih, ali dobro naj pazim, da me mrtvi Žid ne ugrizne, s čimer mi je hotel oponesti mojo mehkosrčnost, ker bojda nisem bil tako korajžen kot on.

Ta primer preseneti bralca. Tu je identifikacija z zlobo prekinjena, bralec spozna veliko pokvarjenost. Češki pisatelj Ján Proházka opisuje nekaj podobnega v svoji avtobiografiji *At'žije republika!*¹⁶ (Naj živi republika!). Tu prikaže dvanajstletnega dečka, kako blodi med nemškimi in ruskimi linijami ob koncu vojne na Moravskem. Oldrich je prvič močno šokiran, ko ruskega poročnika, ki

¹⁴ Karl-Aage Schwartzkopf: *Yngste Karolinen*. Stockholm 1960.

¹⁵ Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen: *Der abentheuerliche Simplicissimus teutsch*. 1669. Citat iz 23. poglavja 4. knjige. Glej slovensko izdajo: *Simplicius Simplicissimus*. Ljubljana 1974. (Zbirka Sto romanov. 76.). Str. 333.

¹⁶ Ján Proházka: *At'žije republika*. Praha 1965.

ga vzame dobrosrčno na nemški motor, nenadoma ustrelijo. Drugič pa je šokiran, ko vidi, kako se veselje nad svobodo sprevrže v kruto sovraštvo. Klic — naj živi republika! — pomeni Oldrichu uničenje njegovega edinega prijatelja.

Prepričljiv primer, kako pisec vodi bralca do svoje odločitve, je izvrsten avtobiografski družbeni roman *Gårdarnas krig* (Dvoriščni boji) švedskega pisatelja Harryja Kullmana.¹⁷ Obravnavano področje je južni Stockholm, razdeljeno pa je na dva dela: na eni strani so otroci — »svetniki« oziroma učenci višjih razredov osnovne šole St. Catherine, na drugi pa skupina otrok revnih ljudi z dvorišč in iz nižjih razredov osnovne šole. Med obema skupinama se vname boj. Vrsta porazov in tragična smrt enega od dvoriščnih dečkov spodbudi Arabce s ceste, da se združijo v dobro organizirano skupino z imenom »Maščevalci«. Večati se jim začne občutek moči in ko začutijo socialne razlike, prikazane v črno-beli tehniki, ne upoštevajo več pravil poštene igre. Henry — identifikacijski junak, ki se je pred kratkim preselil s starši v ulico, kjer živijo revni ljudje, se bori, da bi ga prijatelji sprejeli medse, pri tem pa mora marsikaj prestati. Tako on kot bralec sta prisiljena, ali spregledati, da se je zgodila krivica, z njo pa teror in nasilje, ali pa pojmovati dejanje kot nesporazum. Zdaj je na bralcu, da se odreče slednji odločitvi in da ukrepa v njenem smislu. Zdi se nam, kot da bi pisec odprl skrivna vrata v prostor, kjer se bralec znajde v nedoločnosti in odkoder si mora sam poiskati pot. Naj ob tem omenim nekaj podobnega iz pomembne ameriške zgodbe avtorice Sarah Orne Jewett¹⁸ *The white heron* (Bela čaplja). Dekle ljubi mladega moškega, ki hoče ujeti belo čapljo. Deklica ve, kje ptica domuje. Nekega jutra vstane zelo zgodaj in spleza na drevo v bližini čapljinega gnezda. Zdaj se pripeti nekaj podobnega: pisec prepusti odločitev nam. Mi se pa odločimo, da ne bomo izdali čapljinega skrivališča.

Povrnimo se h Kullmanovim *Dvoriščnim bojem*. Pisatelj ne ponazarja le navzkrižja med črno-belimi klišeji v družbi: Henry je na primer nekaj časa prijatelj z nekim tujim dečkom, ko hodi vsak dan brat v mestno knjižnico. Kasneje izve, da ta fant ni nihče drug kot legendarni in osovraženi vodja nasprotnih skupine. Henry se mora zdaj odločiti ali za »maščevalce« ali pa za spoštovanega, dobrega, pravičnega in junaškega tujca, ki prihaja k njemu iz nasprotnega sveta in ki mu je pravzaprav veliko bliže kot katerikoli njegov tovariš.

Mladi bralci so vedno pripravljeni obsoditi krivico, ko se borijo za svet pravičnosti in poštenosti, vendar pa, ko obsojajo, obsojajo na najbolj nepremišljen način. Seveda so na strani zatiranih in obtožujejo nepoštenost. Mladi ljudje so razočarani nad okrnjenostjo in kompromisi naše družbe in si nemalokrat predstavljajo sebe v krutem položaju izobčenca. Robin Hood¹⁹ in Jesse James²⁰ zato nista brez vzroka trajna ljubljence mladih, prav tako mladi Evropejci še vedno močno občudujejo pogumne in pravične rdeče Indijance Jamesa

¹⁷ Harry Fredrik Kullman: *Gårdarnas krig*. Stockholm 1959.

¹⁸ Sarah Orne Jewett: *The white heron*. Boston 1886.

¹⁹ Howard Pyle: *The merry adventures of Robin Hood*. New York 1883. — Percy V. Harris: *The truth about Robin Hood*. 3rd ed. London 1954.

²⁰ O Jesse Jamesu (1847—1882), najbolj slavnem ameriškem zločincu, glej Robertus Love: *The rise and the fall of Jesse James*. Garden City 1939. Carl Sandburg: *Jesse James*. V: Sandburg: *The American songbag*. New York 1927.

Fenimora Coopra.²¹ Cooprovi nasledniki so pod njegovim vplivom napisali mladinske romane s tematiko belčevega nasilja nad Indijanci.²²

Toda pri opredeljevanju za eno stran ali za novi in boljši svet je mogoče mladega bralca kaj lahko speljati na stranpot. Zdi se mi, da tu ni treba navedati ustreznih naslovov. Zgodovina politične mladinske literature je pogosto zgodovina zapeljevanja.²³ To, ali bo to zapeljevanje preprečeno ali ne, je odvisno od tega, ali se bo identifikacija z »idealnim« junakom spremenila v kritično presojo, v zavedanje in razumevanje težav drugih. Psihična mrtvost povzroča pogoje za zapeljevanje, bralne navade pa so pri tem le ena od možnosti, kjer se tako stanje opazno kaže.

Zaključek

Ob koncu tega razmišljanja poskusimo bolje razumeti bralne navade in njihov razvoj vsaj z ene strani. Bilo bi nepošteno imeti same sebe za bralce s sposobnostjo kritičnega presojanja, brez regresivnih teženj ponarejanja. Nasprotnje je pogosto vzrok za nekaj. Naše misli in naša srca so često vzrok za nenehne poskuse, premagati otroškost in brezčutnost nezrelega obnašanja. Celo kot odrasli obravnavamo knjigo s treh različnih ravni: s kritične distance, z identifikacijo in s projekcijo. Ker pa smo »odrasli«, kar pomeni, da smo uspešno prestali proces odraščanja, bi se morali zavedati vseh nevarnosti na poti in se jim skušati izogniti. Pri tem je najpomembneje skušati čim bolj razumeti samega sebe in ljudi okoli nas — pri čemer seveda otroci, ki jim moramo posvečati posebno pozornost, tu ne smejo biti izključeni. Če nam to uspe, potem mislim, da je tudi moje razmišljanje, kako brati, najustreznejši pristop k temu načinu.

Prevedla Cirila Vuk

Zusammenfassung

Wer erzählende Literatur liest, projiziert entweder seine eigenen Konflikte auf die Gestalten der Erzählung, oder er versetzt sich in die individuelle, aber verwandte Rolle einer Hauptgestalt, oder er nimmt kritisch an den Konflikten einer andersgearteten Hauptgestalt teil. Die Entwicklungslinie führt vom projektiven Psychodrama zur intensiven Anteilnahme an den Bewährungen eines Vorbildes und bis zur Herausbildung kritischen Verständnisses völlig anderer Bedingungen und Reaktionen.

Am Anfang steht der Dialog zwischen Kind und Eltern, in dem das Kind lernt, die Signale der umgebenden Welt aufzunehmen und Erlebnisse intensiv durchzuspielen. Es entdeckt die partnerschaftlichen Möglichkeiten mit Texten und Bildern. Diese elementare Grundlage bewährt sich sogleich, wenn es in die ersten Ablösungskon-

²¹ James Fenimore Cooper: *The pioneers*. 1823. (Naseljenci.) — *The last of the Mohicans*. 1826. (*Zadnji Mohikanec*). — *The prairie*. 1827. (*Prerija*). — *The pathfinder*. 1840. (*Stezosledec*). — *The deerslayer*. 1841. (*Divjačinar*). Naslovi v oklepajih so navedeni po slovenski izdaji pri Mladinski knjigi v Ljubljani iz leta 1973.

²² Najpomembnejši primer je trilogija Lieselotte Welskopf-Henrich: *Harka, der Sohn des Häuptlings*. 1962. — *Top und Harry*. 1963. — *Die Söhne der grossen Bärin*. 1951. Vse izšlo v Berlinu (DDR) pri založbi L. Groszer.

²³ Glej W. Scherf: *Politische Bildung durch das Jugendbuch?* München 1963. — W. Scherf: *Die zeitgeschichtliche und politische Jugendliteratur*. V: G. Haas: *Kinder- und Jugendliteratur*. Stuttgart, Reclam 1974.

flikte gerät, wenn es die leibseelische Geborgenheit verlassen muß. Das Kind benutzt den Partner Erzählung als Angebot für seine Konfliktprojektionen — z. B. wenn es sich vom Vater verkannt fühlt, wenn es die liebevolle Mütterlichkeit aus Kleinkindertagen verloren zu haben glaubt. Auf diesen Drang zur projektiven Durcharbeitung schwerwiegender seelischer Erlebnisse antworten traditionellerweise die Zaubermärchen. Sie sind in idealer Weise »offen«, sie zwingen den Leser oder Zuhörer nicht, individuelle Besonderheiten und Aufmerksamkeit heischende Einzelheiten zur Kenntnis zu nehmen.

Lernt das Kind, seine Ablösungs- und Reifungskonflikte durchzuarbeiten, so wird es mehr und mehr in der Lage sein, aus sich selbst und seinen engen Bedingungen hinauszutreten, sich z. B. mit einer vorbildlichen Gestalt zu identifizieren, gleichsam ihr als Kamerad zu folgen und sich, zusammen mit ihr, unerwarteten Bewährungsabenteuern zu stellen. Natürliche Weiterentwicklung vorausgesetzt, reift dabei das Selbstwertgefühl. Klassische Identifikationsgestalten sind Stevenson's Jim und Twain's Tom bzw. Huck.

Aber ein reifer Mensch muß auch über diesen Schritt hinaus lernen, am Schicksal anderer teilzunehmen. So führen gute Erzähler (z. B. J. Procházka) ihre sich identifizierenden Leser zu Punkten, wo dem Leser unerwartet die Entscheidung auferlegt wird, wo sie keineswegs unreflektiert durch den »Helden« vollzogen wird. Kritische Distanz wird natürlich auch dadurch gewonnen, daß die »Helden« nicht ausufern, sondern mit Wirklichkeit konfrontiert werden, daß der entwicklungspsychologisch notwendige Ausschluß der Erwachsenenwelt nicht zu unversöhnlicher Konfrontation, sondern zur Partnerschaft wird — was freilich hart erarbeitet werden muß. Dieses Entwicklungsmodell darf nicht zu der Annahme verleiten, daß Erwachsensein und die Fähigkeit, kritisch zu lesen, identisch sei. Mancher bleibt stehen, projiziert sein Leben lang den unbewältigten Konflikt unfruchtbar auf die Angebote der Trivalliteratur. Aber auch der zur echten Anteilnahme und Kritik fähige Leser liest stets gleichzeitig auf projektiver und Identifikations-Ebene mit.